

УДК 378.6:37.011.3:37.091.3:159.943.7

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ АДАПТАЦІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ніна Лозинська, Юлія Крецька

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Туган-Барановського, 7, 79000 Львів, Україна*

Розглянуто особливості та головні передумови формування педагогічної майстерності майбутніх учителів у процесі їх адаптації до професійної діяльності.

Ключові слова: педагогічна майстерність, майбутні вчителі, адаптація, Я-концепція.

Постановка проблеми. В умовах реформування системи освіти в Україні особливої гостроти набуває проблема підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності. Як зазначають дослідники [4, с. 195; 10, с. 4], успішність діяльності загальноосвітніх закладів залежить від рівня підготовки учителів, очікувані позитивні результати реформування середньої школи – від оновлення підготовки педагогічних працівників, яку здійснюють, зокрема, й ВНЗ. Тому проблеми професіоналізму, фахової майстерності набувають дедалі більшого значення у теорії і практиці підготовки майбутніх фахівців.

Якого вчителя потребує сьогодні школа? На думку вчених, українській загальноосвітній школі потрібні педагоги нової генерації – інтелігентні, гуманні, яскраві особистості, здатні до саморозвитку та фахового росту, педагоги, які володіють найновішими технологіями, педагогічною технікою та педагогічною майстерністю [10, с. 4–6]. Водночас від майбутніх фахівців вимагається “орієнтація на досягнення високої професійної майстерності, яка має поєднуватись із широтою знань і вмінням швидко опанувати нові галузі” [4, с. 195].

Проте сьогодні невідповідність між наявним рівнем і високими вимогами до професійної підготовки педагогів, причини якої науковці вбачають, передусім, у відриві теорії від практичної педагогічної діяльності [4, с. 406; 10, с. 4–5].

Усе вищезазначене дає підставу сформулювати завдання цього дослідження: охарактеризувати особливості формування педагогічної

майстерності майбутніх учителів у процесі адаптації до професійної діяльності; виявити головні умови формування педагогічної майстерності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему педагогічної майстерності, рис педагога-майстра досліджували багато вітчизняних і зарубіжних учених. Питання професійних рис учителя, його майстерності, культури відображені у працях К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського; важливу роль у визначенні вимог до особистості вчителя, функцій та структури педагогічної діяльності, педагогічних умінь, здібностей тощо відіграли дослідження Ф. Н. Гоноболіна, Н. В. Кузьміної, В. О. Сластьоніна; проблемам сутності, змісту, структури педагогічної майстерності присвячені праці І. А. Зязюна, Ю. М. Кулюткіна, М. В. Кухарєва та ін.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що у педагогічній літературі поряд з терміном “педагогічна майстерність” вживаються інші – “педагогічний професіоналізм”, “професіоналізм учителя-майстра”, хоча учені й визнають, що іноді їх вживання розмите і багатозначне [6, с. 32].

Сьогодні є багато визначень педагогічної майстерності. На думку більшості дослідників, майстерність розкривається в ефективній діяльності [5, с. 28; 6, с. 33–35]. Визнаним є тлумачення педагогічної майстерності колективу авторів під керівництвом І. А. Зязюна, які зауважують, що, хоча зовні майстерність виявляється в успішному розв’язанні різних педагогічних завдань, високому рівні організації навчально-виховного процесу, проте її сутність полягає у рисах особистості, які забезпечують успішність діяльності. Автори зазначають не лише про уміння, а про певне поєднання властивостей особистості вчителя, які й дають змогу йому діяти продуктивно та творчо, про позицію учителя та здатність виявляти творчу ініціативу на основі реалізації власної системи цінностей. Педагогічна майстерність розглядається як вияв педагогом свого “Я” у професії, реалізація особистості вчителя в педагогічній діяльності, що забезпечує саморозвиток особистості учня [5, с. 29].

Майстерність учителя можна розглядати як “найвищий рівень педагогічної діяльності” (якщо характеризується якість результату), “вияв творчої активності педагога” (якщо йдеться про психологічний механізм успішної діяльності). З метою розкриття витоків розвитку майстерності, розуміння шляхів професійного самовдосконалення дослідники формують визначення цієї педагогічної категорії так: “педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі” [5, с. 30]. До важливих рис-компонентів педагогічної майстерності належать гуманістична спрямованість діяльності учителя, його професійна компетентність, педагогічні здібності, педагогічна техніка.

У багатьох працях учені виокремлюють показники та критерії майстерності педагога.

На думку З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюка, А. В. Семенової та інших, показником педагогічного професіоналізму студентів є комплексна характеристика – їхня морально-психологічна готовність до роботи в школі, що охоплює такі компоненти: мотиваційний (професійні установки, інтереси, бажання займатися педагогічною роботою); морально орієнтований (професійний обов'язок, відповідальність, любов до дітей, педагогічний такт та ін.); пізнавально-операційний (професійна спрямованість пам'яті, уваги, мислення, уяви тощо); оцінний (самооцінка своєї професійної підготовки і відповідність процесу вирішення професійних завдань оптимальним педагогічним зразкам) та ін. [4, с. 199].

Критеріями майстерності педагога інші учені вважають доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (за характером стосунків з учнями), оптимальність у виборі засобів, творчість (за змістом діяльності) [5, с. 34], на основі яких виділяють декілька рівнів оволодіння педагогічною майстерністю: елементарний, базовий, досконалий і найвищий – творчий. Базового рівня зазвичай досягають наприкінці навчання у вищому навчальному закладі. За умови оволодіння базовим рівнем педагогічної майстерності педагогічні дії учителя гуманістично зорієнтовані, його стосунки з учнями і колегами розвиваються на позитивній основі, учитель добре засвоїв предмет викладання, методично впевнено і самостійно організовує навчально-виховний процес на уроці.

Педагогічна майстерність у структурі особистості є системою, здатною до самоорганізації (системотвірним чинником якої є гуманістична спрямованість). Окрім того, характеризуючи усі вищеназвані складники педагогічної майстерності, учені акцентують на їх зв'язку і здатності до саморозвитку, а не тільки на зростанні під впливом зовнішніх чинників [5, с. 30].

Така думка є суттєвою для розуміння передумов, механізмів формування майстерності педагогів, майбутніх учителів у процесі їх адаптації до професійної діяльності.

Аналіз літератури із зазначеної проблеми свідчить, що дослідники виокремлюють низку зовнішніх та внутрішніх умов подолання недоліків та поліпшення професійної підготовки фахівців, зокрема й учителів, формування їхнього професіоналізму [1; 3; 4; 7; 10]. Підставою для реорганізації освіти, як зазначають учені, “служать нові цінності, що з'явилися в суспільстві, – саморозвиток, самоосвіта, самовиховання, самопроектування особистості” [10, с. 5].

Отже, важливими умовами подолання недоліків та оновлення професійної підготовки учителів, формування професіоналізму майбутніх педагогів учені вважають:

- цілеспрямовану допрофесійну підготовку майбутніх учителів; забезпечення естетизації, гуманізації та креативності педагогічного простору; педагогізацію процесу професійної підготовки;
- особистісно орієнтовану освіту, що спирається на культурно-історичний і діяльнісний підходи до розвитку людини;
- інтенсифікацію навчально-виховного процесу;
- перехід на сучасні, інноваційні технології здійснення навчального процесу у ВНЗ;
- посилення інтегральності психолого-педагогічної підготовки;
- орієнтацію підготовки на розвиток творчої індивідуальності спеціалістів, формування у них мотивів творчої діяльності, спрямування на розвиток інтелектуально-логічних, евристичних здібностей, пошуково-перетворювального стилю мислення;
- залучення студентів до різноманітних видів творчої діяльності (науково-дослідної, технічної, культурно-просвітницької, громадської, оздоровчо-спортивної, правоохоронної та ін.);
- формування «Я-концепції» людини-творця на основі самоосвіти, саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення, моральної самозавершеності;
- формування та розвиток професійної самосвідомості.

І саме розвиток та формування професійної самосвідомості та її елементів – «Я-концепції» та самооцінки – більшість учених вважають однією з головних умов становлення професіонала.

«Я-концепція» – результат формування самосвідомості – це система уявлень людини про саму себе (Р. Бернс, К. Роджерс). У найзагальнішому вигляді виділяють дві форми «Я-концепції»: реальну та ідеальну. Ще один вид «Я-концепції» особистості – професійна «Я-концепція», або «Я-професійне», також може бути реальною та ідеальною. У більшості випадків реальна та ідеальна «Я-концепції» не збігаються. Джерелом самовдосконалення особистості і прагнення до розвитку (як і джерелом внутрішньоособистісних конфліктів) може стати, як стверджують учені, саме ця розбіжність, велику роль відіграє міра незбігу, а також те, як його інтерпретує особистість [8, с. 56].

Умовою і результатом успішного професійного становлення студента як майбутнього вчителя учені вважають позитивну «Я-концепцію». Наявність в «Образі-Я» студента конструктивів, які засвідчують його професійно-рольову ідентифікацію («Я-майбутній вчитель», «Я-вчитель-практикант» тощо), свідчить про професійну спрямованість та є важливою особистісно-

психологічною передумовою професійної адаптації молодого вчителя [3, с. 270–271]. І, навпаки, не взяття до уваги особливостей “Я-концепції” майбутніх учителів під час організації навчально-виховного процесу може спричинити появу небажаних змін у структурі особистості студента (зокрема, у професійно-педагогічній спрямованості) та суттєвих вад у його професійній підготовці [3, с. 268].

Як необхідну умову набуття і збереження професіоналізму І. А. Зязюн та інші розглядають самовиховання, яке починається з усвідомлення відмінності між уявленням про себе як майбутнього професіонала і реальними можливостями. Розуміння невідповідності між “Я-реальним” і “Я-ідеальним” є мотивом-збудником роботи над собою. Основа такого розуміння – професійний ідеал майбутнього вчителя і його здатність до самопізнання [5, с. 40].

Як було зазначено вище, наступним важливим чинником, що спонукає учителя до вдосконалення педагогічної майстерності, впливає на формування значущих рис особистості педагога, учені вважають самооцінку [1; 2; 8; 9; 11].

Самооцінку трактують як усвідомлення і оцінку суб'єктом самого себе, своїх фізичних сил, розумових здібностей, вчинків, мотивів і цілей поведінки, свого ставлення до інших людей та до себе тощо. На відміну від “Я-концепції” (набору переважно описових, а не оцінних уявлень про себе), поняття самооцінки безпосередньо пов'язане з оцінкою людини себе, своїх властивостей.

Професійну самооцінку учителя визначають як оцінку “особистості педагога самої себе, своїх педагогічних можливостей, професійних якостей і місця серед інших учителів” [2, с. 7]. Те ж стосується й професійної самооцінки студента – майбутнього вчителя.

Як зазначають дослідники, у структурі професійної самооцінки слід виокремлювати операціонально-діяльнісний компонент, який пов'язаний з оцінкою себе як суб'єкта діяльності і виражається у самооцінці рівня професійної умілості (сформованість умінь та навичок) і рівня професійної компетентності (система знань), та особистісний компонент, що виражається в оцінці особистісних рис у зв'язку з ідеалом образу “Я-професійного”. Розходження самооцінки за цими двома аспектами впливає на професійну адаптацію, професійну успішність та професійний розвиток [8, с. 64].

Крім цього, до уваги треба брати самооцінку результату (пов'язану з оцінкою досягнутого результату діяльності) і самооцінку потенціалу (пов'язану з оцінкою власного професійного потенціалу), адже, як акцентують науковці, “низька самооцінка результату у поєднанні з високою самооцінкою потенціалу є чинником професійного саморозвитку, лежить в основі позитивної мотивації саморозвитку і корелює із соціальним та

професійним успіхом особистості, у тому числі й з успішністю у професійно-педагогічній діяльності” [8, с. 65].

Учені зауважують, що без формування адекватної професійної самооцінки уже у процесі професійної підготовки навряд чи можливе формування спеціальних педагогічних здібностей та рис у вчителів. Вища педагогічна освіта має забезпечувати особистісне зростання учителя як творчого і висококомпетентного педагога. І саме формування адекватної професійної самооцінки, на думку науковців, уможлиблює самореалізацію і формування цілісної особистості педагога, і, навпаки, несформованість адекватної професійної самооцінки студентів педагогічних вищих навчальних закладів негативно впливає на процес оволодіння професійними знаннями, уміннями і навичками, перешкоджає саморозвитку і самовдосконаленню, а також є чинником дезадаптації студентів під час проходження педагогічної практики і молодих спеціалістів у безпосередній педагогічній діяльності [2, с. 4–13]. У процесі адаптації, коли виникає необхідність оцінки й зіставлення власних рис з вимогами, які висуває діяльність, мобілізації сил та здібностей для формування ефективних стереотипів поведінки у нових умовах, самооцінка виконує регулятивну, прогностичну та формуючу функції, тому її слід розглядати як чинник адаптації [9, с. 19].

Процес становлення позитивної “Я-концепції” майбутнього вчителя З. Н. Курлянд та інші автори розглядають у єдності з іншими внутрішніми умовами формування творчої активності вчителя-майстра – процесами свідомого самовизначення і формування та розвитку професійної усталеності до педагогічної діяльності [4, с. 407].

Самовизначення відбувається, як зазначають учені, поступово у процесі розвитку ставлення особистості до майбутньої професії і до себе самої у цій професійній діяльності і у цьому аспекті тісно пов'язане з формуванням професійної “Я-концепції”, а також з формуванням професійно-педагогічної усталеності. Взаємодія цих процесів, згідно з синергетичним підходом, має властивості, які не притаманні кожному з цих процесів окремо і які визначають глибокий інтегративний процес становлення вчителя-творця, майстра [4, с. 406]. Усі три процеси – “процеси педагогічного самовизначення, становлення позитивної “Я-концепції” та формування професійної усталеності – слугують зонами біфуркацій (розгалуження), де відбуваються процеси якісних змін в особистості майбутнього вчителя” [4, с. 408].

Відмінність між “Я-реальним професійним” і “Я-ідеальним професійним” є також основою специфічного виду професійної діяльності – професійного самовдосконалення [4, с. 411–412]. Адже (за А. Бодальовим, В. Сластьоніним), в основі процесу самовдосконалення лежить

психологічний механізм подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем професіоналізму і тим, якого людина прагне досягти.

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження можна дійти таких висновків: сучасна українська школа потребує педагогів, які володіють педагогічною майстерністю, тому у процесі адаптації до професійної діяльності під час навчання у ВНЗ майбутні учителі повинні орієнтуватися на досягнення високого рівня педагогічної майстерності, вищий педагогічний заклад повинен надати допомогу студентам в опануванні основ майстерності для усвідомленого продуктивного початку професійної діяльності.

На формування професіоналізму майбутніх педагогів впливає низка передумов, серед яких суттєву роль відіграють самосвідомість, самовизначення, самовиховання, самовдосконалення. Основою їх реалізації є механізм, який полягає в усвідомленні невідповідності “Я-ідеального професійного” і “Я-реального професійного”. У зв'язку з цим одним з головних завдань підготовки педагогів є формування позитивної “Я-концепції” та адекватної самооцінки як важливих компонентів самосвідомості особистості [11, с. 35].

Усвідомлення майбутніми учителями незбігу “Я-ідеального професійного” та “Я-реального професійного”, адекватність самооцінки – це показники, за якими можна визначити, на нашу думку, не лише професіоналізм майбутнього педагога наприкінці навчання, а й проміжні результати процесу формування педагогічної майстерності, що допоможе оцінити, по-перше, успішність адаптації до професійної діяльності та, по-друге, спрогнозувати рівень професійної майстерності майбутнього вчителя на певному освітньо-кваліфікаційному рівні під час навчання у ВНЗ та у подальшій професійній діяльності.

-
1. Курлянд З. Н. Становлення позитивної Я-концепції майбутнього вчителя / З. Н. Курлянд. – Одеса : ПНЦ АПН України – М.П.Черкасов, 2005. – 163 с.
  2. Ларионова М. А. Профессиональная самооценка учителя: структура, особенности формирования : учеб.-метод. пособие для учителей, школьных психологов, социальных педагогов и студентов пед. вузов / М. А. Ларионова – Омск : ОмГПУ, 2001. – 90 с.
  3. Навчальний процес у вищій педагогічній школі і: навч. посібник / за заг. ред. академіка О. Г. Мороза. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2001. – 337с.
  4. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В.Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. – [3-тє вид., перероб. і доп]. – К. : Знання, 2007. – 495 с.

5. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – [2-ге вид., допов. і переробл]. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
6. Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи : монографія. – К. : Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – 234 с.
7. Професіоналізм особистості: теоретико-методологічний аспект : монографія / В. Й. Бочелюк, С. А. Білоусов, Г. О. Горбань та ін. : під ред. В. Й. Бочелюка. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2007. – 248 с.
8. Психология личности. Социализация, поведение, общение / А.А. Реан. – М. : АСТ; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 407 с.
9. *Солодухова О. Г.* Психология становления личности молодого учителя в процессе профессиональной адаптации : автореф. дис... д- ра психол. наук: 19.00.07 / АПН України; Институт педагогика и психологии профессиональной освіти. – К., 1998. — 39с.
10. *Чобітько М. Г.* Технологія поетапного нарощування професіоналізму майбутніх учителів у процесі особистісно орієнтованої професійної підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах : метод. рекомендації / М. Г. Чобітько. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 56 с.
11. *Шафажинская Н. Е.* Психологические особенности формирования профессионального самосознания будущих учителей / Н. Е. Шафажинская // Совершенствование психолого-педагогической подготовки студентов педвуза. Сборник научных трудов / под ред. проф. П. А. Просецкого – М. : МГПИ имени В.И.Ленина, 1985. – 143 с.

**FORMING THE PROSPECTIVE TEACHERS' PEDAGOGICAL SKILLS
IN THE PROCESS OF THEIR ADAPTATION
TO THE PROFESSIONAL ACTIVITY**

Nina Lozins'ka, Yulia Krets'ka

*Ivan Franko National University of L'viv
Tuhan-Baranovsky Str., 7, UA – 79005, L'viv, Ukraine*

The article deals with the peculiarities and main preconditions of forming the pedagogical skills of prospective teachers in the process of their adaptation to the professional activity.

Key words: pedagogical skills, prospective teachers, adaptation, self-conception.

**ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ИХ АДАПТАЦИИ
К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Нина Лозинская, Юлия Крецкая

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Туган-Барановского, 7, 79000, Львов, Украина*

Рассмотрено особенности и главные предусловия формирования педагогического мастерства будущих учителей в процессе их адаптации к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, будущие учителя, адаптация, Я – концепция.

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2012
Прийнята до друку 14.11.2012